

MAGDALENA DĄBROWSKA

ZE STUDIÓW NAD RECEPCJĄ KULTURY
ZACHODNIOEUROPEJSKIEJ W ROSJI DOBY OŚWIECENIA
(WOKÓŁ CZASOPISMA „СОБРАНИЕ ЛУЧШИХ
СОЧИНЕНИЙ”, 1762 ROK)

Wśród rosyjskich wydawnictw periodycznych lat 60. XVIII wieku (i częściowo dziesięciolecia wcześniejszego i późniejszego) Paweł Bierkow wyodrębnił trzy grupy. Pierwszą stanowią periodyki akademickie – od gazety „Санкт-Петербургские ведомости”, przez pisma naukowe do popularnonaukowego czasopisma „Ежемесячные сочинения”; druga to periodyki nieakademickie – od gazety „Московские ведомости”, przez czasopisma prywatne „Трудолюбивая пчела” i „Праздное время в пользу употребленное” do czasopism moskiewskich „Полезное увеселение”, „Свободные часы”, „Невинное упражнение”, „Доброе намерение” i właśnie wydawanego w 1762 r. pisma „Собрание лучших сочинений”; trzecią grupę tworzą czasopisma satyryczne z pierwszego okresu ich rozwoju w Rosji, kojarzone z Nikołajem Nowikowem jako wydawcą pism „Труть”, „Пустомеля”, „Живописец” i „Кошелек”¹. „Собрание лучших сочинений” k rozpowszechnieniu wiedzy i k produkcji przyjemności, или Смешанная библиотека о разных физических, экономических, також до мануфактур и до коммерции принадлежащих вещей”, gdyż tak brzmi pełny tytuł omawianego czasopisma, pierwszego w Rosji kwartalnika, reprezentuje więc nieakademickie wydawnictwa periodyczne początku lat 60. XVIII wieku związane z Uniwersytetem Moskiewskim². Związek pisma z czołową rosyjską

Dr hab. MAGDALENA DĄBROWSKA, prof. UW – Dyrektor Instytutu Rusycystyki, Kierownik Zakładu Historii Literatury Rosyjskiej na Wydziale Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego; adres do korespondencji: ul. Szturmowa 4, 00-678 Warszawa, e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl

¹ Павел Наумович БЕРКОВ. *История русской литературы XVIII века*. Москва–Ленинград: Издательство Академии Наук СССР 1952 s. 53-307.

² Pozostałe czasopisma z tej samej grupy, określone wspólnym mianem „moskiewskich” z lat 1760-1764, Bierkow dzieli na dwie podgrupy: związane z Michaiłem Chieraskowem i uczestni-

uczelnia tych czasów jawi się następująco: jego redaktorem był Johann Gottfried Reichel (1727-1778), Niemiec, absolwent uniwersytetu w Lipsku, przybyły do Rosji w 1757 r. w celu objęcia stanowiska wykładowcy literatury niemieckiej, od 1761 r. profesor historii powszechnej, a tłumacze publikowanych na jego łamach tekstów wywodzili się z grona studentów Uniwersytetu Moskiewskiego, słuchaczy wykładów Reichela. Jak z tego wynika, w kontekście rosyjsko-zachodnioeuropejskich kontaktów kulturalnych i naukowych można rozpatrywać zarówno osobę samego redaktora pisma „Собрание лучших сочинений”, który w przedmowie przedstawia się jako „cudzoziemiec” i z tego powodu prosi czytelników rosyjskich o wybaczenie możliwych niedoskonałości stylistycznych, jak i zawartość redagowanego przez niego periodyku, wypełnionego, jak czytamy w owej przedmowie, „dziełami najlepszych cudzoziemskich pisarzy”³. Obie perspektywy badawcze – penetracja cudzoziemskiej części środowiska redaktorsko-wydawniczego oświeceniowej Rosji oraz rosyjska recepcja twórczości przedstawicieli Oświecenia zachodnioeuropejskiego – mogą być przyjęte (i regularnie są przyjmowane) także w studiach nad innymi wydawnictwami periodycznymi⁴. Lata 60. XVIII wieku były w kulturze rosyjskiej pierwszym dziesięcioleciem, w którym nastąpił szybki przyrost liczby tytułów wydawanych gazet i czasopism oraz w którym – w związku z tym, że większość z nich była nastawiona na dostarczanie informacji o obcych państwach – proces recepcji kultury zachodniej przybrał na sile⁵. Jednocześnie zapisały się one jako czasy polemiki wokół charakteru

kami jego kółka literackiego („Полезное увеселение”, „Свободные часы”, „Невинное упражнение”) oraz związane ze współpracownikami periodyków Chieraskowa, niebędącymi jednak członkami jego kółka („Доброе намерение”). Павел Наумович БЕРКОВ. *Начало русской журналистики. В: Очерки по истории русской журналистики и критики. Т. 1: (XVIII век и первая половина XIX века)*. Ленинград: Издательство Ленинградского государственного университета 1950 s. 38.

³ Иоганн Готфрид РЕЙХЕЛЬ. *Предисловие. „Собрание лучших сочинений к распространению знания и к произведению удовольствия, или Смешенная библиотека о разных физических, экономических, також до мануфактур и до коммерции принадлежащих вещах” 1762 cz. 1 s. 4, 9. Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny – M.D.*

⁴ Zob. Геннадий Александрович ФАФУРИН. *К истории академической книжной торговли в России в эпоху Екатерины II. Деятельность Иоганна Вейтбрехта в Санкт-Петербурге*. Санкт-Петербург: Петербургское лингвистическое общество 2010; Николай Николаевич ЗУБКОВ. *Иностранная литература в русских журналах середины XVIII века. В: Социально-культурные функции книгоиздательской деятельности. Сборник научных трудов*. Red. Николай Всеволодович Котрелев. Москва: Всесоюзная государственная библиотека иностранной литературы 1985 s. 44-67.

⁵ W odniesieniu do periodyków końca XVIII wieku Natalia Czernyszewa używa nawet określenia „rodzime czasopiśmiennictwo międzynarodowe”. Наталья Ильинична ЧЕРНЫШЕВА. *Первые русские журналисты – государственные деятели, дипломаты и писатели*. Москва: Издательство „МГИМО-Университет” 2009 s. 128-131.

narodowego oraz proporcji między pierwiastkiem rodzimym i obcym w kulturze, rozpoczętej w założonym w 1769 r. z inicjatywy Katarzyny II piśmie „Всякая всячина”, zaznaczonej w czasopiśmie Nikołaja Nowikowa „Древняя Российская Вивлиофика” z lat 1773-1775 i symbolicznie zakończonej wraz z opublikowaniem w piśmie „Собеседник любителей российского слова” w 1783 r. pytań Denisa Fonwizina, w tym pytania: „na czym polega nasz [tj. rosyjski – M.D.] charakter narodowy?”, na które odpowiedziała sama Katarzyna II⁶. Jak widać, problem relacji między kulturą rodzimą i zagraniczną należy do kluczowych przy rozpatrywaniu rosyjskich wydawnictw periodycznych drugiej połowy XVIII wieku.

W kontekście Nikołaja Nowikowa i Denisa Fonwizina warto dodać, że obaj mieli udział w wydawaniu kwartalnika „Собрание лучших сочинений”. Pierwszy z nich w 1787 r. wydał go powtórnie, jako jedyne czasopismo związane z Uniwersytetem Moskiewskim, drugi zaś znalazł się – razem z bratem Pawłem – w gronie współpracujących z Reichelem tłumaczy.

Szerokie wyobrażenie o dyskusjach na temat relacji między pierwiastkiem rodzimym i obcym daje następujący fragment przedmowy do czasopisma „Древняя Российская Вивлиофика”:

Не все у нас еще, слава Богу! заражены Франциею; но есть много и таких, которые с великим любопытством читать будут описания некоторых обрядов, в сожитии предков наших употреблявшихся. [...] Полезно знать нравы, обычаи и обряды древних чужеземских народов; но гораздо полезнее иметь сведение о своих прародителях; похвально любить и отдавать справедливость достоинствам иностранных; но стыдно презирать своих соотечественников, а еще паче и гнушаться оными⁷.

Pamięć o tradycjach i obyczajach rodzimych wydawca przeciwstawia ślepeму zapatrzeniu we wzorce francuskie, bardzo rozpowszechnionemu wtedy wśród rosyjskich elit społecznych. Przedmowa do pisma ma jednak jeszcze głębszy wydźwięk, mianowicie – jak przypomina Jurij Stiennik – zawiera polemikę z Jeanem Chappe d’Auteroche’em, francuskim astronomem przybyłym do Rosji

⁶ Zob. Юрий [Владимирович] Стенник. *Пolemика о национальном характере в журналах 1760-1780-х годов. „XVIII век”*. Zb. 22. Red. Н.Д. Кочеткова. Санкт-Петербург: Наука 2002 s. 85-95.

⁷ Б.п. [Николай Иванович Новиков]. *К читателю. „Древняя Российская Вивлиофика, или собрание разных древних сочинений, яко то: Российские посольства в другие государства, редкие грамоты, описания свадебных обрядов и других исторических и географических достопамятностей, и многие сочинения древних Российских Стихотворцев, издаваемая ежемесячно Николаем Новиковым” 1773 cz. 1 (январь) s. nlb.*

w 1761 r., autorem wydanej siedem lat później *Voyage en Sibérie, fait par ordre du roi en 1761...* (*Podróże na Syberię z rozkazu króla w 1761 roku...*)⁸.

Oto zaś dwie kluczowe deklaracje złożone w przedmowie do pisma „Собрание лучших сочинений”, dotyczące przeszczepiania różnymi sposobami (tłumaczenie całości utworu bądź jego fragmentu, także za pośrednictwem języka-pośrednika, streszczenie, recenzja itp.) na grunt rosyjski osiągnąć kultury zachodniej:

Для споспешествования с нашей стороны ко удовольствию и ко знанию читателей, и к распространению учения, приняли мы намерение лучшие чужестранных писателей сочинения сообщать в периодических листках. [...] Мы обещаем такие сочинения, которые доньше не были переведены, которые не весьма известны, но при том изрядно написаны. [...] Редкость новоиздаваемых на французском или немецком языках книг, подаст нам случай к объявлению их содержания, что читателям весьма полезно будет, потому что они чрез то в состоянии будут знать, такая книга достойна ли внимания?⁹

W połowie XVIII stulecia dają się zatem zauważyć w Rosji dwie tendencje: przyswajanie kultury obcej oraz pielęgnowanie tradycji rodzimej. Pożądaną postawą było rozeznanie w tej pierwszej przy jednoczesnym docenianiu drugiej, ale też przedmiotem krytyki stawało się ślepe zapatrzenie w pierwszą oraz lekceważenie drugiej, postrzeganie jej jako gorszej, wstydlivej.

Do najstarszych źródeł informacji o Johannie Gottfriedzie Reichelu oraz jego kwartalniku należy *Słownik biograficzny profesorów i wykładowców Uniwersytetu Moskiewskiego...*, w którym czytamy:

Рейхель принадлежал к числу благородных и добросовестных иноземцев, которые, любя науку, водворились у нас с целью истинной пользы новому отечеству, ими избранному, и старались знакомиться с его языком и особенностями¹⁰.

В 1762 году Рейхель издавал при Университете, четыре раза в год, периодическое „Собрание лучших сочинений...”. Издание состояло в переводах многих ученых любопытных статей¹¹.

Przydatna w badaniach nad rozpatrywanym czasopismem jest także wydana w tym samym (jubileuszowym) roku Szewyriowowska *Historia Cesarzskiego*

⁸ Ю.В. Стенник. *Полемика о национальном* s. 94.

⁹ И.Г. РЕЙХЕЛЬ. *Предисловие* s. 4, 8.

¹⁰ [Степан ШЕВЫРЕВ]. *Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Московского университета* [...] Cz. 2. Москва: Университетская Типография 1855 s. 344.

¹¹ Тамże.

*Uniwersytetu Moskiewskiego*¹². Kluczowe – choć dalekie od całościowości – prace o nich wyszły jednak spod pióra historyków literatury i czasopiśmiennictwa literackiego: Pawła Bierkowa, Wadima Raka¹³ i Tatiany Okułowej¹⁴, w większości łączących rekonesans bibliograficzny z komentarzem historycznoliterackim oraz historycznoprasowym. Z realizacją obu celów – zarysem historii Uniwersytetu Moskiewskiego oraz omówieniem czasopisma „Собрание лучших сочинений”, także w kontekście procesu historycznoprasowego – spotykamy się w pracach Aleksandra Wasilewicz Zapadowa¹⁵.

Program kwartalnika został przedstawiony szczegółowo w przytaczanej już przedmowie, podpisanej przez Reichela i opatrzonej datą 31 marca 1762 r. Zgodnie z naczelnym hasłem Oświecenia podjął się on jego stworzenia – podobnie jak wydawcy czasopism w krajach zachodnich – z myślą o „pożytku i przyjemności” czytelników. Właśnie od rozważań o periodykach angielskich, francuskich i niemieckich Reichel zaczął przedmowę, by następnie przejść w niej do wyłożenia programu własnego pisma, wyrosłego właśnie z doświadczeń zachodnioeuropejskich. W przekonaniu Reichela czasopisma powstały w Europie jako lektura zastępcza dla osób, które wskutek braku czasu lub niskiego poziomu intelektualnego nie były w stanie „pochłaniać” księgozbiorów i zdolne były co najwyżej do zapoznania się z krótkimi materiałami sukcesywnie dostarczonymi im do rąk, jego własny periodyk zaś miał być dodatkowo jeszcze lekturą zastępczą dla Rosjan, mających ograniczony dostęp do zagranicznej produkcji wydawniczej. Czasopismo postrzegane jest jako zbiór zróżnicowanych tematycznie materiałów, przypominający wielobarwną mozaikę, a także jako przewodnik dla czytelników po najnowszej literaturze, w którym znajdują oni odpowiedź na pytanie, co warto poznać, przy czym – jak specjalnie podkreśla Reichel – godne przeczytania są często nie tylko pozycje głośne, ale także szerzej nieznane, w jego periodyku tłumaczone na język

¹² Степан ШЕВЫРЕВ. *История Императорского Московского университета... 1755-1855*. Москва: Университетская Типография 1855 s. 127-129, 131. Obie prace Szewyriowa powstały w związku ze stuleciem Uniwersytetu Moskiewskiego, założonego w 1755 r.

¹³ Вадим Дмитриевич РАК. *Статьи о литературе XVIII века*. Санкт-Петербург: Издательство „Пушкинский дом” 2008 s. 152-157; ТЕНЗЕ. *Иностранная литература в русских журналах XVIII века. (Библиографический обзор)*. W: *Русско-европейские литературные связи. XVIII век. Энциклопедический словарь. Статьи*. Red. П.Е. Бухаркин. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет 2008 s. 353-355.

¹⁴ Татьяна Николаевна ОКУЛОВА. „Собрание лучших сочинений” (1762). W: *Россия и Запад: горизонты взаимопознания. Литературные источники последней трети XVIII века*. Cz. 3. Red. Н.Д. Блудилина. Москва: ИМЛИ РАН 2008 s. 679-732.

¹⁵ Александр Васильевич ЗАПАДОВ. *Русская журналистика 30-х – 60-х годов XVIII века*. Москва: Издательство Московского университета 1957 s. 39-59.

rosyjski po raz pierwszy. Jak widać, w przedmowie pośrednio zostaje wytłumaczony tytuł pierwszego rosyjskiego kwartalnika.

Z tytułu czasopisma i przedmowy do niego wynika, że Reichel zamierzał wysunąć w nim na plan pierwszy materiały o treści „fizycznej i ekonomicznej”. Grupę tę reprezentują dwa artykuły: *О пользе, которую физика приносят в экономии* (*O pożytku, który fizyka przynosi w ekonomii*), zaczerpnięty z francuskiego czasopisma „Le Nouvelliste économique et littéraire”, oraz *Политическое рассуждение о коммерции* (*Polityczne rozważanie o komercji*), którego autorstwo przypisywane jest Reichelowi, a jego przetłumaczenie Władimirowi Zołotnickiemu¹⁶. Dopisek „przetłumaczył student Władimir Zołotnicki” widnieje pod artykułem *О излишнем желаниии* (*O nadmiernych pragnieniach*), podejmującym tematykę moralną, w następujących słowach zapowiedzianą – znów w oparciu o zasadę, że najpierw mowa jest o czasopiśmie zachodnich, potem o własnym – w przedmowie:

Нравоучение [...] было самое плодоноснейшее поле, от которого периодические сочинения обогащались. Добродетель одарена таким прекрасным зраком, что она разумнейшей части людей всегда должна быть приятна; и о ней довольно писать не можно. Пороки же являются в толь многочисленных видах, что приметливому писателю не трудно о них много писать будет. [...] Будем мы стараться приносить пользу нашим читателям такими нравоучительными сочинениями, которые подлинное участие в человеческих действиях имеют, и взяты из природного свойства оных действий¹⁷.

Reichel planował wreszcie publikowanie w piśmie materiałów historycznych, pod czym rozumiał także materiały literackie. Granica między tymi ostatnimi a wcześniej wymienioną grupą jest przy tym płynna, o czym świadczy przetłumaczone przez Denisa Fonwizina *Господина Ярта рассуждение о действии и существе стихотворства* (*Pana [Antoine] Yarta rozważanie o oddziaływaniu i istocie poezji*), poruszające problem moralnego wydźwięku poezji i jej roli w poprawianiu obyczajów¹⁸. Na „literacką” zawartość czasopisma „Собрание лучших сочинений” składają się przekłady dzieł pisarzy obcych oraz recenzje, przy czym zarówno samych tych

¹⁶ Zob. П.Н. БЕРКОВ. *История русской литературы* s. 148-151.

¹⁷ И.Г. РЕЙХЕЛЬ. *Предисловие* s. 6, 7. Czasopisma moralne, zawierające „rozważania na temat rozmaitych aspektów natury ludzkiej, obyczajowości społeczeństwa, wzorów postępowania i wskazań życiowych o wyższej społecznej wartości”, stanowią – obok czasopism „zbiorowych”, wydawanych w celach informacyjnych – jeden z głównych typów periodyków tamtych czasów (Jerzy ŁOJEK. *Zarys historii prasy polskiej w latach 1881-1831*. Warszawa: Instytut Badań Literackich 1972 s. 50).

¹⁸ П.Н. БЕРКОВ. *История русской литературы* s. 151-152.

dzieł, jak i ich przekładów. I w tym przypadku można mówić o czysto umownym charakterze wyodrębniania grup, należące do nich materiały często bowiem występują w większych – dopełniających się wzajemnie, wprowadzających czytelników w szersze konteksty kulturowe – „mieszanych” zespołach. Takie zespoły tworzą tłumaczenie *Письмо господина Руссо к господину Вольтеру* (*Listu pana [Jeana-Jacquesa] Rousseau do Woltera*), opublikowane po raz pierwszy w 1760 r. w Berlinie (w języku niemieckim) przez Jeana-Henri S. Formeya, oraz poprzedzające go *Примечания у следующему письму, посланному от Г. Руссо у Г. Вольтеру* (*Uwagi do poniższego listu, przesłanego od P. Rousseau do P. Woltera*) Reichela, a także przekłady pióra Denisa Fonwizina i opinie o nich tegoż Reichela. W kontekście programu czasopisma „Собрание лучших сочинений” oraz zaproponowanej klasyfikacji zamieszczonych w nim materiałów warto dodać, że w artykule o tłumaczeniu Fonwizina powieści Jeana Terrassona o Sethosie (*Sethos, histoire, ou vie tirée des monumens, anecdotes de l'ancienne Égypte, traduite d'un manuscrit grec – Геройская добродетель, или Жизнь Суфа, царя египетского*), zatytułowanym *Известие и опыт о российском переводе Суфа* (*Wiadomość i próba rosyjskiego przekładu Sethosa*), Reichel stwierdził, że „cel pisania powieści winien polegać na zapewnieniu [...] przyjemnego spędzenia czasu, pouczenia o moralności i zasadach życia ludzkiego”¹⁹.

Właśnie przekłady, mimo że często nieporadne stylistycznie i ciężkie w odbiorze, Paweł Bierkow uznał za największą wartość wniesioną przez „Собрание лучших сочинений” do kultury rosyjskiej²⁰, ale docenić należy również zawarte w przedmowie do niego rozważania teoretyczne o czasopiśmiennictwie w krajach zachodnioeuropejskich.

Przekład listu Rousseau do Woltera z 18 sierpnia 1756 r. i komentarz do niego Reichela wprowadzały czytelników w recepcję Wolterowskiego *Poème sur le désastre de Lisbonne* (*Poematu o zagładzie Lizbony*) oraz – szerzej – w problem filozoficznego odbioru katastrofalnego w skutkach trzęsienia ziemi w Lizbonie. O samym tym wydarzeniu, mającym miejsce 1 listopada 1755 r., dowiadywali się oni wcześniej z gazety „Санкт-Петербургские ведомости”, donoszącej o nim na dwa sposoby: przez przekaz danych faktograficznych (w numerze z 12 grudnia 1755 r.) oraz odwołanie się do relacji naocznych świadków, do których należał przybywający w Rosji od

¹⁹ Сут. за: Т.Н. ОКУЛОВА. „Собрание лучших сочинений” (1762) s. 725. Praca Okulowej zawiera tekst trzech wymienionych pozycji, a także fragmentu prozy Johanna Christiana Krügera (*Торг семи муз*) w przekładzie Denisa Fonwizina.

²⁰ П.Н. БЕРКОВ. *История русской литературы* s. 155.

1740 r. włoski librecista Giuseppe Bononcini (w numerze z 2 stycznia 1756 r.)²¹. Jak pisze Jacek Wójcicki, Wolter „w rumowisku Lizbony ujrzał zagładę wspierającej się na rozumie wizji wszechświata”, co z kolei dało początek punktowi zwrotnemu w dziejach duchowego rozwoju Europy²². Obie wymienione pozycje pojawiły się w czasopiśmie „Собрание лучших сочинений” pół roku przed ukazaniem się rosyjskiego przekładu *Poematu o zagładzie Lizbony*, sporządzonego przez Ippolita Bogdanowicza. Niewykluczone więc, że czytelnicy, którzy najpierw zapoznali się z listem Rousseau i uwagami do niego Reichela, nie odczuli całego dramatyizmu wymowy poematu Woltera, wynikającego chociażby z tego, że zdaniem autora do ogromu nieszczęść w Lizbonie przyłożyli rękę sami ludzie, którzy zezwolili na zbyt gęstą zabudowę miasta, gdyż wymowa ta mogła ulec osłabieniu pod wpływem słów krytyki wystosowanych przez Rousseau do Woltera i krytycznych słów samego twórcy czasopisma „Собрание лучших сочинений”. Wójcicki pisze, że Rousseau „zarzucał Wolterowi obłudę”, gdyż „opływający w dostatki bogacz nie powinien lamentować nad nieszczęściami świata i odbierać ludziom nadziei na życie wieczne”, powoływał się także na swoją „niewzruszoną wiarę w nieśmiertelność duszy i Boską opatrność”²³. Reichel zaś nazwał *Poemat o zagładzie Lizbony* „mało zasługującym na pochwałę”, podobną opinię wyraził też o *Kandydzie, czyli optymizmie* (tu również, co warto dodać, pojawia się wzmianka o trzęsieniu ziemi w Lizbonie), nazywając go „złą książką”²⁴. Dyskusję wokół *Poematu o zagładzie Lizbony*, rozpoczętą na gruncie zachodnim i zaistniałą w piśmie Reichela, należy traktować, wedle określenia Okułowej, jako „ciekawego epizod z walki z ideałami Woltera na gruncie rosyjskim jeszcze na początku lat 60. XVIII wieku”²⁵.

We wspomnianej opinii o przekładzie Denisa Fonwizina Reichel wrócił do zaznaczonego w tytule pisma problemu wyboru dzieł pisarzy obcych do

²¹ Zob. Виктор Игоревич ЩЕРБАКОВ. „Санкт-Петербургские ведомости” (1728-1761). „Московские ведомости” (1756-1762). W: Россия и Запад: горизонты взаимопознания. Литературные источники XVIII века (1726-1762). Cz. 2. Red. Виктор Валентинович Гуминский. Москва: ИМЛИ РАН 2003 s. 698-700.

²² Jacek WÓJCICKI. *Wprowadzenie*. W: VOLTAIRE. *Poème sur le désastre de Lisbonne*. Red. Jacek Wójcicki. Piła: Muzeum Stanisława Staszica 2003 s. 5. Por. Эммануэль ВАГЕМАНС. *Литературно-философская интерперетация лиссабонского землетрясения: португало-франко-русская теодицея*. „XVIII век”. Zb. 22. Red. Наталья Дмитриевна Кочеткова. Санкт-Петербург: Наука 2002 s. 111-121.

²³ J. WÓJCICKI. *Wprowadzenie*, s. 16, 17.

²⁴ Сут. за: Т.Н. ОКУЛОВА. „Собрание лучших сочинений” (1762)... s. 704. Por. Пётр Романович ЗАБОРОВ. *Русская литература и Вольтер. XVIII – первая треть XIX века*. Ленинград: Наука. Ленинградское отделение 1978 s. 30-31.

²⁵ Т.Н. ОКУЛОВА. „Собрание лучших сочинений” (1762)... s. 681.

przetłumaczenia na język rosyjski. To, czy powieść Terrassona należała do takich dzieł i jak z jej przekładem poradził sobie Fonwizin, jeszcze długo nurtować będzie czytelników, o czym świadczą słowa Piotra Wiaziemskiego:

Русский перевод *Сифа* пользовался при самом появлении своем честью, которой удостоились немногие русские книги и в наше время. В периодическом издании, под названием „Собрание лучших сочинений” и проч., [...] есть весьма замечательное известие о сем переводе. Не в укор журналистам новейшим будь сказано, мало найдется у нас критических статей, столь Европейских по изложению, мыслям и общим сведениям. В сем известии, между похвальными отзывами о способностях и заслугах молодого переводчика, упоминается и о переведенных им *Превращениях Овидиевых*. Нет следов к проверке, что сделалось с этим переводом; но Рейхель должен был знать о нем достоверно; ибо Фон-Визин был одним из деятельных участников в сем периодическом издании, содержащем несколько переводов его²⁶.

Jednocześnie jednak przez podjęcie tego problemu Reichel przyłączył się do dyskusji nad współczesną powieścią, gatunkiem – jak zauważył – co prawda rozpowszechnionym, ale często mającym jedynie mierne realizacje. Wychodząc z założenia, że celem powieściopisarstwa jest poprawa moralności, przyczyn jego niewysokiego poziomu dopatrywał się w lekceważeniu przez pisarzy cnoty i przedstawianiu jej jako mniej „atrakcyjnej” niż występki. Powieść Terrassona Reichel cenił wyżej niż *Przygody Telemaka* Françoisa Fénelona, z uznaniem odniósł się także do przekładu Denisa Fonwizina, życząc sobie i pozostałym czytelnikom jego szybkiego wydania. W artykule o tłumaczeniu powieści Terrassona Reichel wspomniał również o przetłumaczeniu przez Fonwizina bajek duńskiego pisarza Ludwiga Holberga oraz – o czym pisał także Wiaziemski – *Metamorfoz* Owidiusza. Rozważania o przekładach Denisa Fonwizina Reichel snuje tu, co wyraźnie podkreśla, z perspektywy cudzoziemca:

Но я, как чужестранец, примечая все то, что может приводить в совершенство хорошей вкус народов, науки делать более общими и поощрять молодых и свободных людей следовать добрым примером, радуюсь сердечно, когда полезнейшие книги становятся общими и подают читателям наставление на их природном языке, а особенно, когда распространяют они науки и добродетель²⁷.

Powyższe rozważania można zakończyć trzema uwagami, z których pierwsza dotyczy twórcy czasopisma „Собрание лучших сочинений”, druga –

²⁶ Пётр ВЯЗЕМСКИЙ. *Фон-Визин*. Санкт-Петербург: [bw.] 1848 s. 34-35.

²⁷ Сут. за: Т.Н. ОКУЛОВА. „Собрание лучших сочинений” (1762) s. 725.

roli tego periodyku pośród czasopism lat 60. XVIII wieku i czasów późniejszych, trzecia natomiast – zmieniającego się na przestrzeni czasu stosunku przedstawicieli rosyjskiego Oświecenia do kultury rodzimej i obcej. W przyszłości warto podjąć natomiast kwestię zasięgu odbioru pisma, możliwą do oświetlenia po zgromadzeniu spisów prenumeratorów.

Środowisko redaktorsko-wydawnicze Rosji doby Oświecenia tworzyło bardzo wiele osób pochodzenia niemieckiego. Znaczącą postacią życia kulturalnego Petersburga był Johann Jakob Weitbrecht, wydawca, księgarz i drukarz, przybyły do Rosji w 1765 r., którego sylwetkę i dokonania Gienadij Fafurin określił w następujących słowach: „człowiek epoki Oświecenia, wykształcony, władający kilkoma językami, był urodzonym księgarzem, potrafiącym rozwijać ten rodzaj działalności [...] w obcym dla siebie kraju, który stał się dla niego drugą ojczyzną”²⁸. Ostatnie słowa w dużym stopniu pasują także do Reichela. I dalsze, bardziej szczegółowe, rozważania badacza o Weitbrechcie: „będąc Niemcem z pochodzenia i wydając dla czytelników niemieckojęzycznych czasopismo, zaznajamiał ich z najbardziej dojrzałymi pod względem artystycznym nowościami literatury rosyjskiej [...] i jednocześnie po raz pierwszy wydał wiele arcydzieł G.R. Dierżawina, poemat I.F. Bogdanowicza *Duszeńka* i wiele innych dzieł literatury rosyjskiej i powszechnej, których znaczenie dla czytelników rosyjskich trudno jest przecenić”²⁹. Wspomnianym periodykiem przeznaczonym dla odbiorców niemieckojęzycznych był „Sankt-Petersburgisches Journal”, redagowany przez Bogdana (Christiana Gotlieba) Arndta i wydawany nakładem oficyny Weitbrechta w latach 1776-1784³⁰. Dzieje niemieckojęzycznych czasopism literackich wydawanych w Petersburgu, mieście od swojego założenia zamieszkiwanym przez wielu przybyszów z Europy Zachodniej, otwiera w 1772 r. moralizatorski tygodnik „Spaziergänge, eine moralische Wochenschrift für das deutsche Publikum in St. Petersburg” Johanna Gottlieba Willamowa³¹.

²⁸ Г.А. ФАФУРИН. *К истории академической* s. 208.

²⁹ Tamże s. 208-209.

³⁰ Zob. Ростислав Юрьевич ДАНИЛЕВСКИЙ. *Немецкие журналы Петербурга в 1770-1810 гг. (характеристика литературных позиций)*. W: *Русские источники для истории зарубежных литератур. Сборник исследований и материалов*. Red. Михаил Павлович Алексеев. Ленинград: Наука 1980 s. 67-72.

³¹ Tamże s. 64-67. Za Wasilijem Kuleszowem można przypomnieć tu określenie „czasopisma-pośrednicy”, wydawane w Rosji w językach obcych, porównane przez badacza do „stacji przeładunkowych”, na których Rosjanie otrzymywali informacje o literaturze obcej, a cudzoziemcy dowiadywali się o literaturze rosyjskiej (Василий Иванович КУЛЕШОВ. *Литературные связи России и Западной Европы в XIX веке (первая половина)*. Москва: Издательство Московского университета 1965 s. 103).

Zawartość czasopisma „Собрание лучших сочинений” daje wyobrażenie o repertuarze problemowo-tematycznym czasopism rosyjskich połowy XVIII wieku, by wymienić chociażby (i jako przykład podać miesięcznik satyryczny Fiodora Emina z 1769 r. „Адская почта, или Переписка хромононого беса с кривым”³²) rozwijającą się na ich łamach polemikę wokół twórczości Woltera. Dyskusja na temat powieści, w której kwartalnik Reichela i on sam mieli znaczący udział, była kontynuowana w następnych dziesięcioleciach, by wymienić tym razem czasopisma „Ежемесячные сочинения” z 1763 r. i „Санкт-Петербургский вестник” z 1778 r.³³

W trzeciej sprawie wreszcie w następujący sposób wypowiedziała się Tatiana Okułowa:

Культура всегда национальна, и, вбирая в себя ценности других народов, не перестает быть самобытной, впитывая корневые отечественные традиции. Поэтому поучителен опыт русских писателей, публицистов, познакомившихся с Европой, европейской культурой и еще глубже осознавших, „уяснивших” себя в национальном „контексте”. Так, национальная культура еще больше выигрывает, когда ее творцы, пройдя искушения другой культурой, еще больше утверждают в национальной самобытности. К таким писателям принадлежат в первую очередь [...] Д.И. Фонвизин³⁴.

Podobnie brzmi zaproponowana przez Rocha Sulimę definicja dialogu między kulturami, którego istotę, jak czytamy w niej, stanowi „uznanie różnic kulturowych” i potraktowanie tych kultur jako „równorzędnych partnerów”; nawiązanie tak rozumianego dialogu kultur przynosi pożytek obu stronom, z poszerzającym się bowiem zakresem poznania pogłębia się znajomość każdej z nich: „jedna kultura nie może «poznać siebie», nie może zdobyć świadomości siebie bez rozpoznania się, «przejrzania się» w lustrze innej kultury”³⁵.

³² Фёдор ЭМИН. *Адская почта, или переписка хромононого беса с кривым*. Red. Вадим Дмитриевич Рак. Санкт-Петербург: Издательство Пушкинский Дом 2013 s. 208.

³³ Zob. Юрий Давидович ЛЕВИН. *Начало 1760 – середина 1780-х годов: просветительство*. W: *История русской переводной художественной литературы. Древняя Русь. XVIII век*. Т. 1 (Проза). Red. Юрий Давидович Левин. Санкт-Петербург: Издательство „Дмитрий Буланин” – Böhlau 1995 s. 144, 156-157.

³⁴ Т.Н. ОКУЛОВА. „Собрание лучших сочинений” (1762)... s. 702.

³⁵ Roch SULIMA. *Literatura a dialog kultur*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1982 s. 174, 178.

BIBLIOGRAFIA

- [BIERKOW Paweł Naumowicz] БЕРКОВ Павел Наумович: *История русской журналистики XVIII века*. Москва – Ленинград: Издательство Академии Наук СССР 1952.
- [BIERKOW Paweł Naumowicz] БЕРКОВ Павел Наумович: *Начало русской журналистики*. W: *Очерки по истории русской журналистики и критики*. Т. 1: (XVIII век и первая половина XIX века). Ленинград: Издательство Ленинградского государственного университета 1950 s. 11-44.
- [Biograficzny słownik] *Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Московского университета...* Cz. 2. Москва: Университетская Типография 1855.
- Б.п. [Николай Иванович Новиков]: *К читателю*. „Древняя Российская Вивлиофика, или собрание разных древних сочинений, яко то: Российские посольства в другие государства, редкие грамоты, описания свадебных обрядов и других исторических и географических достопамятностей, и многие сочинения древних Российских Стихотворцев, издаваемая помесечно Николаем Новиковым” 1773 cz. 1 (январь) s. plb.
- [CZERNYSZEWA Natalia Iliniczna] ЧЕРНЫШЕВА Наталья Ильинична: *Первые русские журналисты – государственные деятели, дипломаты и писатели*. Москва: Издательство „МГИМО-Университет” 2009.
- [DANILEWSKI Rostisław Jurjewicz] ДАНИЛЕВСКИЙ Ростислав Юрьевич: *Немецкие журналы Петербурга в 1770-1810 гг. (характеристика литературных позиций)*. W: *Русские источники для истории зарубежных литератур. Сборник исследований и материалов*. Red. Михаил Павлович Алексеев. Ленинград: Наука 1980 s. 62-96.
- [EMIN Fiodor Aleksandrowicz] ЭМИН Фёдор [Александрович]: *Адская почта, или переписка хромоногого беса с кривым*. Red. Вадим Дмитриевич Рак. Санкт-Петербург: Издательство Пушкинский Дом 2013.
- [FAFURIN Giennadij Aleksandrowicz] ФАФУРИН Геннадий Александрович: *К истории академической книжной торговли в России в эпоху Екатерины II. Деятельность Иоганна Вейтбрехта в Санкт-Петербурге*. Санкт-Петербург: Петербургское лингвистическое общество 2010.
- [KULESZOW Wasilij Iwanowicz] КУЛЕШОВ Василий Иванович: *Литературные связи России и Западной Европы в XIX веке (первая половина)*. Москва: Издательство Московского университета 1965.
- [LEWIN Jurij Dawidowicz] ЛЕВИН Юрий Давидович: *Начало 1760 – середина 1780-х годов: просветительство*. W: *История русской переводной художественной литературы. Древняя Русь. XVIII век*. Т. 1: (Проза). Red. Юрий Давидович Левин. Санкт-Петербург: Издательство „Дмитрий Буланин” – Böhlau 1995 s. 142-212.
- ŁOJEK Jerzy: *Zarys historii prasy polskiej w latach 1881-1831*. Warszawa: Instytut Badań Literackich 1972.
- [OKUŁOWA Tatiana Nikołajewna] ОКУЛОВА Татьяна Николаевна: „Собрание лучших сочинений” (1762). W: *Россия и Запад: горизонты взаимопознания. Литературные источники последней трети XVIII века*. Cz. 3. Red. Наталья Даниловна Блудилина. Москва: ИМЛИ РАН 2008 s. 679-732.
- [RAK Wadim Dmitriewicz] РАК Вадим Дмитриевич: *Иностранная литература в русских журналах XVIII века. (Библиографический обзор)*. W: *Русско-европейские литературные связи. XVIII век. Энциклопедический словарь. Статьи*. Red. П.Е. Бухаркин. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет 2008b s. 316-410.
- [RAK Wadim Dmitriewicz] РАК Вадим Дмитриевич: *Статьи о литературе XVIII века*. Санкт-Петербург: Издательство „Пушкинский дом” 2008a.

- [REICHEL Johann Gottfried] РЕЙХЕЛЬ Иоганн Готфрид: *Предисловие*. W: „Собрание лучших сочинений к распространению знания и к произведению удовольствия, или Смешенная библиотека о разных физических, экономических, також до мануфактур и до коммерции принадлежащих вещах” 1762 cz. 1 s. 2-9.
- [STIENNIK Jurij W.] СТЕННИК Юрий В.: *Полемика о национальном характере в журналах 1760-1780-х годов*. „XVIII век”. Zb. 22. Red. Н.Д. Кочеткова. Санкт-Петербург: Наука 2002 s. 85-95.
- SULIMA Roch: *Literatura a dialog kultur*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1982.
- [SZCZERBAKOW Wiktor Igoriewicz] ЩЕРБАКОВ Виктор Игоревич: „*Санкт-Петербургские ведомости*” (1728-1761). „*Московские ведомости*” (1756-1762). W: *Россия и Запад: горизонты взаимопознания. Литературные источники XVIII века (1726-1762)*. Cz. 2. Red. Виктор Валентинович Гуминский. Москва: ИМЛИ РАН 2003 s. 662-730.
- [SZEWYRIEW Stierpan] ШЕВЫРЕВ Степан: *История Императорского Московского университета... 1755-1855*. Москва: Университетская Типография 1855.
- [WAGEMANS Emmanuel] ВАГЕМАНС Эммануэль: *Литературно-философская интерперетация лиссабонского землетрясения: португало-францко-русская теодицея*. „XVIII век”. Zb. 22. Red. Наталья Дмитриевна. Кочеткова. Санкт-Петербург: Наука 2002 s. 111-121.
- [WIAZIEMSKIJ Piotr] ВЯЗЕМСКИЙ Пётр: *Фон-Визин*. Санкт-Петербург: [bw.] 1848.
- WÓJCICKI Jacek: *Wprowadzenie*. W: VOLTAIRE. *Poème sur le désastre de Lisbonne*. Red. Jacek Wójcicki. Piła: Muzeum Stanisława Staszica 2003 s. 5-33.
- [ZABOROW Piotr Romanowicz] ЗАБОРОВ Пётр Романович: *Русская литература и Вольтер. XVIII – первая треть XIX века*. Ленинград: Наука. Ленинградское отделение 1978.
- [ZAPADOW Aleksandr Wasiliewicz] ЗАПАДОВ Александр Васильевич: *Русская журналистика 30-х – 60-х годов XVIII века*. Москва: Издательство Московского университета 1957.
- [ZUBKOW Nikolaј Nikolaјewicz] ЗУБКОВ Николай Николаевич: *Иностранная литература в русских журналах середины XVIII века*. W: *Социально-культурные функции книгоиздательской деятельности. Сборник научных трудов*. Red. Николай Всеволодович Котрелев. Москва: Всесоюзная государственная библиотека иностранной литературы 1985 s. 44-67.

ZE STUDIÓW NAD RECEPCJĄ KULTURY ZACHODNIOEUROPEJSKIEJ
W ROSJI DOBY OŚWIECENIA
(WOKÓŁ CZASOPISMA „СОБРАНИЕ ЛУЧШИХ СОЧИНЕНИЙ”, 1762 РОК)

Streszczenie

„Собрание лучших сочинений” (1762 r.) – pierwszy rosyjski kwartalnik, założony przez Johanna Gottfrieda Reichela (1727-1778), Niemca, profesora historii powszechnej na Uniwersytecie Moskiewskim. Artykuł zawiera omówienie przedmowy (program czasopisma, zarys historii czasopism w Europie Zachodniej), wybranych przekładów utworów pisarzy zachodnich (list J.J. Rousseau do Woltera o *Poemacie o zburzeniu Lizbony* Woltera) i komentarzy do nich Reichela (w szczególności tłumaczenia D.I. Fonwizina powieści J. Terrassona *Sethos*...)

Słowa kluczowe: Oświecenie; Rosja; „Собрание лучших сочинений”; „Sobranije łuczszych soczinenij”; Johann Gottfried Reichel; recepcja; przekład.

FROM THE STUDIES ON THE RECEPTION OF THE WEST-EUROPEAN CULTURE
IN RUSSIA IN THE ENLIGHTENMENT PERIOD
(AROUND THE PERIODICAL “SOBRANYE LUCŠYH SOČYNEŃIJ”)

S u m m a r y

“Sobranje lucšyh sočynej” (1762; Rus. “Собрание лучших сочинений”) was the first Russian quarterly magazine founded by Johann Gottfried Reichel (1727-1778), a German history professor at the Moscow University. The article presents the preface (programme of the periodical, outline of the history of the West-European periodicals), selected translations of the works of the West-European authors (J.J. Rousseau’s letter to Voltaire on his *Poem on the Lisbon Disaster* and others) and Reichel’s comments on them (among others D.I. Fonvizin’s translation of the novel *Sethos...* by J. Terrasson).

Key words: Enlightenment; Russia; “Sobranje lucšyh sočynej”; Johann Gottfried Reichel; reception; translation.